

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Πρόσωπα:

Καθηγητής (μεσήλικας), Α, Β, Γ, (νέοι ποιητές)

(Στο μπαγκκράουντ, σε βίντεο δρόμου με δέντρα, κυρίως κυπαρίσια, ο οποίο εκτείνεται σε όλο το μήκος της σκηνής. Επί σκηνής ένα παγκάκι. Ο καθηγητής με τον Α, τον Β και τον Γ βαδίζουν συζητώντας μετά την κηδεία ενός από τους καταξιωμένους ποιητές)

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ... Α, ναι, παρά τον έντονο επικολυρισμό του, που ενδεχομένως πολλοί νέοι ποιητές, όπως εσείς, τον βρίσκουν βαρετό, πληκτικό και εκτός εποχής, θα έλεγα πως, τελικά: ναι, υπήρξε ένας από τους σημαντικούς ποιητές του τόπου ... Αν θα μπορούσα να του καταμαρτυρήσω κάτι, όχι τόσο σαν ποιητή όσο, γενικότερα, σαν πνευματικού ανθρώπου, θα ήταν μια ιδεολογική αστάθεια.

Α. Τι εννοείς;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Με τον μακαρίτη είχαμε πάνω κάτω την ίδια ηλικία, και ιδεολογικά τα χνώτα μας ταίριαζαν. Ανήκαμε και οι δυο στην συντηρητική παράταξη. Μη φανταστείς, βέβαια, ότι είχαμε καμιά έντονη πολιτική δράση. Εγώ ήμουν αφοσιωμένος στις φιλοσοφικές αναζητήσεις μου και τους φοιτητές μου, κι αυτός στην ποίηση και το υπουργείο όπου δούλευε για τα προς το ζην. Απλώς, ήμασταν βαθιά συμπαθόντες προς την δεξιά ... Θεωρητικά. Αυτό και τίποτε παραπάνω ... Συναντιόμασταν τακτικά και στο σπίτι μου και στο δικό του και αλλού, και οι δυο μας, και μαζί με άλλους –ποιητές, φιλοσοφούντες, επιστήμονες–, και κάναμε συζητήσεις γύρω από την φιλοσοφία, την τέχνη, τις εξελίξεις στην επιστήμη, την πολιτική, ... Θυμάμαι που μια φορά που είχα πάει απροειδοποίητα στο διαμέρισμά του για ... Τώρα, να πω την αλήθεια, δεν θυμάμαι για τι τον ήθελα ... Βρήκα την πόρτα μισάνοιχτη ... Υπέθεσα πως θα είχε πάει κάπου εκεί γύρω και ότι θα γύριζε σύντομα. Περνώντας, όμως, στο χολ διαπίστωσα πως ήταν μέσα. Είδα πίσω από την τζαμμένα πόρτα που χώριζε το χολ από το γραφείο του την φιγούρα του μαζί με πέντε-έξη άλλα πρόσωπα –νεαρούς, από όσο μπόρεσα να διακρίνω. Ίσως να είχε αφήσει την πόρτα ανοιχτή, σκέφτηκα, γιατί περίμεναν κάποιον ακόμη. Τον άκουγα να μιλάει και δεν πίστευα στα αυτιά μου. Τους εξηγούσε την αλλοτρίωση, την πάλη των τάξεων, το όραμα της εργατικής επανάστασης και της επικράτησής της ... Αυτός ο βαμμένος συντηρητικός! Είχε προσχωρήσει στο άλλο στρατόπεδο, λοιπόν; Τι ντροπή! Ήθελα άρον-άρον να εξαφανιστώ. Στην βιασύνη μου να φύγω σκόνταψα σε ένα τραπεζάκι κι έριξα κάτω το γυάλινο ανθοδοχείο που έσπασε με θόρυβο. Έντρομος ότι κάποιος τους παρακολουθούσε άνοιξε την τζαμμένα πόρτα. «Εσύ;» με ρώτησε έκπληκτος. «Δεν το περίμενα αυτό από σένα ... Τέτοιο ξεπούλημα ...», του είπα και βγήκα από το πόρτα πριν προφτάσει να μου πει τίποτε. Έκοψα κάθε επαφή μαζί του. Τον συνάντησα πάλι ύστερα από μερικά χρόνια ... τυχαία στον δρόμο ... Ήρθαμε φάτσα με φάτσα ... Δεν μπορούσα να τον αποφύγω. Ανταλλάξαμε δυο-τρεις κουβέντες αμήχανα, χωρίς να κοιταχτούμε στα μάτια. Τον χαιρέτισα στο τέλος και, καθώς πήγα να τον προσπεράσω, με έπιασε από το μπράτσο, για να μου πει ότι είχε ξαναγυρίσει εκεί όπου και οι δυο ανήκαμε ιδεολογικά. «Αλήθεια; Πώς έτσι;» τον

ρώτησα. «Τα πάντα ρει. Αυτό δεν έλεγε ο πνευματικός σου πρόγονος, ο Ηράκλειτος;» μου απάντησε χαμογελώντας. «Πολύ καλά έκανες που γύρισες ...» του είπα. «Αλλά», συνέχισα, «μην είσαι και τόσο σίγουρος ότι “τα πάντα ρει” είναι του Ηράκλειτου».

Α. Σοβαρά το λες; Αλήθεια, υπάρχει περίπτωση να μην το είπε ο Ηράκλειτος; Μα, η φράση «τα πάντα ρει» είναι το σήμα κατατεθέν του, τον έχουμε ταυτίσει πια με αυτήν.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Εγώ εκείνο που ξέρω είναι ότι από πουθενά, από καμιά άμεση και αξιόπιστη μαρτυρία δεν συνάγεται ότι η φράση «τα πάντα ρει» είναι του Ηράκλειτου. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, από την στιγμή που του την αποδίδουν, είτε την είπε πράγματι είτε όχι, απεικονίζει την αντίληψή του για τα πράγματα. Όλα στο σύμπαν, υποστήριζε, βρίσκονται σε μια ασταμάτητη ροή και αλλαγή. Δεν υπάρχει, έλεγε, τίποτε άλλο παρά το γίνεσθαι, η μεταβολή. Μη γελιέσαι, προειδοποιούσε τον καθένα, αν βλέπεις σταθερή γη παντού στο ωκεανό του γίνεσθαι και του παροδικού, φταίει για τούτο η περιορισμένη ματιά σου και όχι τα ίδια τα πράγματα.

Γ. Για κοίτα, φίλε μου, πώς μια απλή φρασούλα, που μπορεί κιόλας να μην την έχεις πει καν, είναι δυνατόν να σε κάνει διάσημο στα πέρατα της οικουμένης. Γενιές και γενιές δεν σταμάτησαν να συνδέουν τον Ηράκλειτο με την φράση «τα πάντα ρει».

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μα δεν ήταν μόνο η φράση αυτή, που καλώς ή κακώς αποδίδουν στον Ηράκλειτο, χάρη στην οποία καθιερώθηκε αυτός. Πέρα από την μεταβλητότητα των πραγμάτων, που δηλώνει η πρόταση «τα πάντα ρει», κάτι ακόμη που προκάλεσε το ενδιαφέρον των μελετητών του Ηράκλειτου και εξακολουθεί να γοητεύει όσους ασχολούνται με την προσωπικότητά του και τις θεωρίες του είναι ο χρησιμοειδής και ελλειπτικός και τρόπος που μίλησε.

Β. Χρησιμοειδής! Ελλειπτικός! Μήπως θα μπορούσες να γίνεις πιο συγκεκριμένος; Εσείς οι φιλόσοφοι, βρε παιδί μου, έχετε την τάση να δυσκολεύετε τα πράγματα, αλλά θα πρέπει να σκέφτεστε και μας τους άλλους ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Καλά, καλά, ας το αφήσουμε αυτό το γνωστό τροπάριο ότι η φιλοσοφία είναι αλλόκοτη και ακαταλαβίστικη. Αν και όποτε συμβαίνει αυτό, να ξέρετε δεν φταίει η φιλοσοφία, αλλά οι φιλόσοφοι που δεν εκφράζονται καλά. Ο Ηράκλειτος, μια και μιλάμε γι' αυτόν, έλεγε: «κακοί μάρτυρες είναι τα μάτια και τα αυτιά για τους ανθρώπους όταν έχουν ψυχές που δεν μιλούν την σωστή γλώσσα». Δεν πα να δεις ή να ακούσεις και το πιο προφανές κι απλό πράγμα, αν δεν το διατυπώσεις καλά, το κάνεις δυσνόητο και το ακυρώνεις αχρηστεύοντας, έτσι, την όρασή σου και την ακοή σου. Κατάλαβες; Τέλος πάντων ... Τι με ρώτησες ...;

Β. Για τον χρησιμοειδή τρόπο που μιλούσε ο Ηράκλειτος. Να ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Α, ναι ... Κοίτα, για τον Ηράκλειτο, τα πράγματα, ενώ μοιάζουν να είναι αντίθετα μεταξύ τους, στην πραγματικότητα τείνουν να γίνουν το ίδιο πράγμα. Η αρχή και το τέλος, ας πούμε, σημαίνουν δυο εκ διαμέτρου αντίθετα πράγματα. Έτσι δεν είναι; Παρόλα αυτά, λέει ο Ηράκλειτος, στην ίδια περιφέρεια ενός κύκλου η αρχή και το τέλος συμπίπτουν.

A. Μα, και η αρρώστια και η υγεία ορίζονται σαν δυο εντελώς διαφορετικές μεταξύ τους καταστάσεις. Αλλά παρόλα αυτά η αρρώστια δεν είναι που κάνει την υγεία γλυκιά και καλή;

B. Και η πείνα δεν φέρνει τον κορεσμό, παρά το γεγονός ότι, αν μου ζητήσεις να στα περιγράψω, θα τα ορίσω σαν δύο εντελώς αντίθετες μεταξύ τους καταστάσεις;

Γ. Επίσης, αν και η κούραση σημαίνει το αντίθετο από την ανάπαυση, εντούτοις η κούραση φέρνει την ανάπαυση. Ακόμη, θα μπορούσα να πω ότι και η εγρήγορση και ο ύπνος, που νομίζουμε ότι είναι διαφορετικά μεταξύ τους πράγματα, είναι ουσιαστικά το ίδιο πράγμα, γιατί όταν αλλάζει το ένα γίνεται το άλλο. Ο ύπνος, αλλάζοντας, γίνεται εγρήγορση, και η εγρήγορση, αλλάζοντας, γίνεται ύπνος. Σωστά;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Βέβαια. Όπως το ίδιο συμβαίνει και με την ζωή και τον θάνατο: το ένα είναι προέκταση του άλλου. Θέλοντας ακριβώς ο Ηράκλειτος να δείξει τον στενό δεσμό μεταξύ ζωής και θανάτου, μεταχειρίζεται τον χρησιμοειδή τρόπο έκφρασης, που σας είπα προηγουμένως. Λέει, συγκεκριμένα: «το όνομα του τόξου είναι βίος, δηλαδή ζωή, η χρήση του είναι θάνατος».

Γ. Και καλά, νόμιζε ο Ηράκλειτος ότι έτσι θα τον καταλάβαινε κανείς; Εγώ, πάντως, δεν καταλαβαίνω γρι. Τι θέλει και μπλέκει στην μέση το τόξο;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Σιγά ... μη βιάζεσαι. Ας κοιτάξουμε τα πράγματα πιο προσεκτικά αρχίζοντας από το τέλος της φράσης «το όνομα του τόξου είναι βίος, η χρήση του είναι θάνατος», από αυτό που λέει, δηλαδή, ότι η χρήση του τόξου είναι θάνατος. Το τόξο τότε, στην εποχή του εποχή του Ηράκλειτου, το χρησιμοποιούσε κανείς για να επιφέρει τον θάνατο σε κάτι που στόχευε. Κι αυτό το κάτι μπορούσε να είναι ένα ζώο, που κυνηγούσε για να εξασφαλίσει την τροφή του, ή μπορούσε να είναι ο εχθρός του στην μάχη προκειμένου να γλιτώσει από αυτόν ... Σε κάθε περίπτωση, ο θάνατος, είτε πρόκειται για τον θάνατο του ζώου είτε για τον θάνατο του εχθρού, συνέβαλε στην εξασφάλιση της ζωής του ανθρώπου που χρησιμοποιούσε το τόξο για να σκοτώσει. Έτσι, μέσα από την χρήση του τόξου ο Ηράκλειτος δείχνει πώς δυο πράγματα, ο θάνατος και η ζωή, που εμφανίζονται στα μάτια μας αντίθετα, στην πραγματικότητα συνδέονται μεταξύ τους, καθώς το ένα εξαρτάται από το άλλο.

A. Εντυπωσιακό!

B. Ωραία, ως προς την χρήση του τόξου, κατανοητόν ... Το άλλο, όμως, που λέει ότι, δηλαδή, το όνομα του τόξου είναι η ζωή ... δεν ξέρω, αλλά μου φαίνεται ... άσχετο, κουφό ... πώς να στο πω ... Από πού κι ως πού το τόξο είναι η ζωή;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Έχεις δίκιο να απορείς. Αλλά, πρόσεξε ... Στα αρχαία ελληνικά η ζωή αποδίδεται με την λέξη «βίος». Σύμφωνοι;

Γ. Μα και σήμερα χρησιμοποιούμε την λέξη «βίος» για την ζωή. Στους νεόνυμφους δεν ευχόμαστε «βίον ανθόσπαρτον» ή για κάποιον που πέθανε σε βαθιά γεράματα δεν λένε στους επικηδείους «εξεμέτρησε τον βίον του ή για κάποιον που είχε μια περιπετειώδη ζωή δεν λέγεται ότι είναι «βίος και πολιτεία»;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ακριβώς. Κοίτα, τώρα! Αν στην λέξη «βίος» αλλάξουμε τον τόνο και πούμε «βιός», τότε η λέξη αυτή –στα αρχαία ελληνικά πάντοτε, ε– αποκτά μιν εντελώς άλλη σημασία: σημαίνει το τόξο. Διατυπώνοντας, λοιπόν, ο Ηράκλειτος την πρόταση «το όνομα του τόξου είναι βιός» δεν λέει τίποτε άλλο παρά μια ταυτολογία, ότι δηλαδή το όνομα του τόξου είναι τόξο, που κανείς δεν μπορεί, βέβαια, να αμφισβητήσει. (στον Γ) Μπορεί; Είναι δυνατόν κάποιος να αρνηθεί την ταυτολογία, ως πούμε, «ένα άσπρο λουλούδι είναι άσπρο» και να ισχυριστεί ότι ένα άσπρο λουλούδι δεν είναι άσπρο;

Γ. Μα, αν το πει αυτό, θα τον περάσομε για τρελό.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Τέλεια! Πρόσεξε τώρα: βιός – βίος, βίος – βιός, βιός – βίος ... Δυο λέξεις πολύ-πολύ κοντά η μια στην άλλη, τόσο κοντά, ώστε ακούγοντας την μια να πηγαίνει αυτόματα ο νους μας στην άλλη. Έτσι δεν είναι; Η λέξη «βιός», λοιπόν, που σημαίνει το τόξο, συνειρμικά παραπέμπει στην λέξη «βίος», στην ζωή. Με άλλα λόγια, λέγοντας κανείς το όνομα του τόξου είναι βιός, μπορεί, συνειδητά ή ασύνειδα, να σκεφτεί αμέσως ότι το όνομα του τόξου είναι βίος και να συνδέσει, έτσι, το τόξο με την ζωή και, κατ' επέκταση, με τον θάνατο, αφού η χρήση του τόξου, όπως εξήγησα προηγουμένως, παραπέμπει στον θάνατο. Συνεπώς, το τόξο γίνεται ο κρίκος για να συνδεθούν δυο πράγματα, η ζωή και ο θάνατος, που φαίνονται μεν αντίθετα, αλλά στην πραγματικότητα είναι το ίδιο πράγμα.

Α. Πολύ μπερδεμένα όλα αυτά, βρε παιδί μου. Θα χανόταν, δηλαδή, ο κόσμος αν ο Ηράκλειτος μας τα έλεγε σταράτα, με απλά λόγια, αντί να σπάμε το κεφάλι μας να μάθομε τι θέλει να πει με το τόξο και την χρήση του, με το βιός και το βίος, με την ζωή και τον θάνατο; Γιατί όλο αυτό το μυστήριο με τις αμφισημίες και τις ασάφειες;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Διότι, αγαπητέ μου, η φύση, κατά τον Ηράκλειτο, αγαπάει να κρύβεται. Κι όταν λέει «φύση» ο Ηράκλειτος, όπως και κάθε άλλος την εποχή εκείνη, δεν αναφέρεται απλώς στα δέντρα, τα ζώα, την θάλασσα, σε όλα εκείνα, γενικώς, που συνθέτουν ό,τι ονομάζομε εμείς σήμερα φυσικό κόσμο, αλλά εννοεί την πραγματικότητα κατά την ουσία της, το κάθε πράγμα που υπάρχει στ' αλήθεια –την φύση του κάθε πράγματος ξεχωριστά ή την φύση του κόσμου γενικά. Τα πράγματα, λοιπόν, κατά την φύση τους δεν μας αποκαλύπτονται σε όλο τους το βάθος. Η βαθύτερη φύση τους μένει πάντοτε κρυμμένη έτσι, ώστε με κανένα σύστημα και με καμιά μέθοδο να μην μπορεί να αποκαλυφθεί αυτή. Μόνο έμμεσα, με σημάδια είναι δυνατόν να υπαινιχθεί κανείς χωρίς να φανερώσει πλήρως εκείνο που μένει κρυμμένο κι αποτελεί το ουσιαστικό κομμάτι της ύπαρξής του. Ο χρησμοδός, «ο άρχοντας στον οποίο ανήκει το μαντείο των Δελφών», λέει ο Ηράκλειτος, «ούτε φανερώνει ούτε αποκρύπτει. Μόνο σημάδια δίνει». Ακολουθώντας, λοιπόν, το παράδειγμα του χρησμοδού, που μέσα από τους χρησμούς του δίνει μόνο σημάδια για εκείνο, το αληθινό, που μένει μονίμως κρυμμένο, ο Ηράκλειτος, όποτε αποφασίζει να μιλήσει για την βαθύτερη αλήθεια των πραγμάτων, μεταχειρίζεται επίσης χρησμοειδείς φράσεις, εκφράσεις που μοιάζουν με χρησμούς, αφήνοντας μέσα από εκεί να φανούν σημάδια και υπαινιγμοί που, χωρίς να μας αποκαλύπτουν πλήρως ούτε και να μας αποκρύπτουν τελειώς το βάθος των πραγμάτων, μας κατευθύνουν παρόλα αυτά προς αυτό.

Α. Όπως εμείς, οι ποιητές, δηλαδή. Στην ποίηση ποτέ δεν δίνομε έτοιμο στο πιάτο αυτό που θέλομε να πούμε. Τούτο, αν το κάναμε, θα ήταν η αποτυχία μας ως

ποιητών. Το μήνυμα που θέλουμε να απευθύνουμε το αφήνουμε να πλανιέται μέσα από αμφισημίες, μεταφορές, παρομοιώσεις, υπαινιγμούς και άλλα τέτοια, μέσα από σημάδια, όπως θα έλεγε ο Ηράκλειτος, καλώντας τους άλλους, τους αναγνώστες μας ή τους ακροατές μας, να το αναζητήσουν εκεί. Αυτή, άλλωστε, είναι και η μαγεία της ποίησης: να δείχνει τα μηνύματά της χωρίς ούτε να τα φανερώνει ούτε να τα κρύβει. Όπως ο Ηράκλειτος που είπες ...

B. Εξ ου, ίσως, και η γοητεία που άσκει αυτός ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Πράγματι, μπορεί ο Ηράκλειτος να μην ήταν ποιητής με την τεχνική σημασία του όρου, να μην έγραψε δηλαδή σε μέτρο, σε στίχους, αλλά, παρόλα αυτά, χάρη στον χρησιμοειδή και ελλειπτικό τρόπο που εκφράστηκε, μίλησε, αν και ο λόγος του ήταν πεζός, σαν ποιητής ασκώντας ανάλογη γοητεία σε εκείνους που τον άκουγαν ή τον διάβαζαν και εξακολουθούν να τον διαβάζουν. Θα πρέπει, ωστόσο, να μην παραλείψω να πω ότι η έλξη αυτή που άσκησε με τον λόγο του ο Ηράκλειτος και μπορούμε να πούμε ότι τον κράτησε ζωντανό ανά τους αιώνες στην μνήμη των ανθρώπων, είχε και αρνητικές επιπτώσεις στην διαμόρφωση της εικόνας του.

Γ. Μπα, πώς αυτό;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Όποιες πληροφορίες έχουμε για το έργο του και, γενικότερα, για την δράση του, όπως και για των άλλων προσωκρατικών φιλοσόφων ...

Γ. Προσωκρατικοί ... Α, ναι αυτοί που υπήρξαν πριν από τον Σωκράτη ...

Α. Κι όχι αυτοί μόνο, βέβαια. Πέρα από τους φιλοσόφους που έζησαν και έδρασαν πριν από τον Σωκράτη, στους προσωκρατικούς περιλαμβάνονται και άλλοι σύγχρονοι με τον Σωκράτη ή και ορισμένοι ακόμη που έζησαν μετά τον θάνατο του Σωκράτη. Εκείνο που συνδέει όλους αυτούς τους στοχαστές και μας κάνει να τους βάζουμε στην ίδια κατηγορία, στην ομάδα των προσωκρατικών, είναι ο κοινός προβληματισμός, το γεγονός ότι με τις θεωρίες τους είχαν τον ίδιο στόχο: την διερεύνηση του κόσμου. Να εξηγήσουν, δηλαδή, ποια είναι η αρχή του κόσμου, ποια η δομή του, τι χαρακτηρίζει συνολικά τα πράγματα που τον συνθέτουν, και άλλα τέτοια. Να, ο Δημόκριτος, ας πούμε, δεν έζησε πριν από τον Σωκράτη, ήταν σύγχρονός του, και μόνον τούτο, θεωρείται προσωκρατικός. Κι αυτό γιατί, όπως οι πριν από τον Σωκράτη φιλόσοφοι, ασχολήθηκε κι αυτός με την έρευνα του κόσμου, υποστηρίζοντας, στο πλαίσιο της ατομικής θεωρίας του, ότι τα απλούστερα στοιχεία από τα οποία αποτελούνται τα υλικά πράγματα που συνθέτουν τον κόσμο είναι τα άτομα.

Α. Κι ο Σωκράτης; Αν οι προσωκρατικοί ασχολήθηκαν με τα ζητήματα του κόσμου, με τι καταπιάστηκε αυτός: με πράγματα πέρα και πάνω από τον κόσμο;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Δεν χρειάζεται να πας τόσο μακριά. Ο Σωκράτης κοίταξε να δει πώς πρέπει να ζούμε και γιατί, να εξηγήσει τι είναι καλό για να το επιδιώκουν οι άνθρωποι και τι κακό για να το αποφεύγουν, να ερευνήσει αν όλοι οι άνθρωποι έχουν την δυνατότητα να είναι καλοί και πώς συμβαίνει να χάνει κανείς τον δρόμο τον σωστό, αν και κατά πόσο υπάρχει η αλήθεια, πώς μπορούμε να αποκτήσουμε έγκυρη γνώση των πραγμάτων ...

Β. Α, μάλιστα. Αν κατάλαβα καλά, ο Σωκράτης ασχολήθηκε με πράγματα που έχουν να κάνουν με την κοινωνία όπου ζούμε, με μας τους ίδιους, με τον εαυτό μας, και όχι με την φύση έξω από μας, με τον κόσμο που μας περιβάλλει, με το σύμπαν γύρω μας.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ακριβώς.

Γ. Και συ τι νομίζεις πως είναι πιο σπουδαίο: η έρευνα που έκαναν οι προσωκρατικοί για τον κόσμο ή η έρευνα που επιχείρησε ο Σωκράτης για τον άνθρωπο;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Χμμ ... Σκέψου το παιδί. Στην αρχή μαθαίνει τους ανθρώπους γύρω του –τους γονείς του, τα αδέρφια του, τους φίλους του ...–, εξοικειώνεται με τα πράγματα που το περιβάλλουν ... με πράγματα δηλαδή που δεν έχουν να κάνουν με τον ίδιο τον εαυτό του. Στην συνέχεια, όμως, όσο προχωράει στην ζωή του και ωριμάζει, στρέφει το ενδιαφέρον του από το περιβάλλον μέσα του και ψάχνει να βρει ποιος είναι ο σκοπός της ζωής, πώς και αν, κατ' αρχάς, αξίζει να ζει κανείς, ποιος είναι ο λόγος της παρουσίας του ανθρώπου στον κόσμο, αν υπάρχει ευτυχία και πώς μπορούμε να την αποκτήσουμε, από πού ερχόμαστε, τι είμαστε και προς τα πού βαδίζουμε, τι είναι ο θάνατος, τι ο έρωτας, τι είναι καλό και τι κακό –ζητήματα δηλαδή που έχουν σχέση με την ίδια την ύπαρξή του.

Α. Θέλεις να πεις πως η στροφή του ενδιαφέροντος του Σωκράτη από το σύμπαν, με το οποίο ασχολήθηκαν οι προσωκρατικοί, στον άνθρωπο είναι προϊόν ωριμότητας. Αυτό δεν είναι;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ναι, αλλά πρόσεξε, για να μην δημιουργούνται παρανοήσεις. Όταν λέμε ότι ο Ηράκλειτος και οι άλλοι προσωκρατικοί επικέντρωσαν το ερευνητικό ενδιαφέρον τους σε ζητήματα του κόσμου, δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν και στιγμές που τους απασχόλησαν ζητήματα που αφορούσαν τον εαυτό τους, την ανθρώπινη ύπαρξη. Ο Ηράκλειτος λέει «ερεύνησα τον εαυτό μου»! Τι άλλο μπορεί να σημαίνει η εξαγγελία του αυτή παρά ότι έσκυψε μέσα του, για να εξετάσει και τις γνώσεις που απέκτησε, και την ηθική συμπεριφορά του, και τις πολιτικές πεποιθήσεις του, και την πίστη του στο θεό, και οτιδήποτε άλλο μπορεί να υπάρχει μέσα μας. Ανάμεσα στα λόγια των προσωκρατικών, γενικώς, υπάρχουν και ηθικά παραγγέλματα και προτροπές για την απόκτηση έγκυρης γνώσης και την αναζήτηση της αλήθειας και παραινέσεις για την πολιτική συμπεριφορά μας και συμβουλές για τα θεία και άλλα τέτοια. Κύρια μέριμνά τους, παρόλα αυτά, παρέμενε η διερεύνηση του κόσμου –σε αντίθεση με τον Σωκράτη που πρωτίστως ενδιαφέρθηκε για την ανθρώπινη ύπαρξη και τα ζητήματα του εαυτού μας, χωρίς, ωστόσο, τούτο να σημαίνει ότι κι αυτός, από την πλευρά του, ήταν αδιάφορος για το τι συμβαίνει έξω από τον ίδιο στην φύση. Στο γενικότερο πνεύμα της εποχής του, λοιπόν, για την διερεύνηση του κόσμου, ο Ηράκλειτος είπε ...

Γ. Συγγνώμη, αλλά πριν προχωρήσεις στο τι είπε ο Ηράκλειτος, υπάρχει ένα ζήτημα γι' αυτόν το οποίο έβαλες προηγουμένως κι έμεινε στην μέση. Έλεγες, νομίζω, για την αρνητική παρενέργεια στην διαμόρφωση της εικόνας του που είχε η γοητεία την οποία ασκεί στους μελετητές του. Το θυμάσαι αυτό, πιστεύω, ε;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Πώς, βέβαια. Έχεις δίκιο ... Αλλά να, παρασυρθήκαμε με την συζήτηση, βλέπεις ... Ποτέ δεν είναι αργά, όμως ... Οι πληροφορίες, λοιπόν, που έχουμε για το έργο και την δράση των προσωκρατικών είναι έμμεσες και λειψές.

Γνωρίζουμε περιστατικά από την ζωή τους και έχουμε κάποια ιδέα για τις απόψεις τους όχι από όσα οι ίδιοι αναφέρουν, μια και τα συγγράμματά τους έχουν χαθεί, αλλά από ό,τι λένε γι' αυτούς μεταγενέστεροι συγγραφείς και από αποσπάσματα των έργων τους που παραθέτουν οι συγγραφείς αυτοί στα κείμενά τους. Έτσι, μη έχοντας στην διάθεσή τους οι μελετητές των προσωκρατικών ολοκληρωμένα τα έργα τους, πολλές φορές, προκειμένου να συμπληρώσουν τις πληροφορίες τους για τους προσωκρατικούς, να τις συνδυάσουν μεταξύ τους και να τις εξηγήσουν, επιστρατεύουν την φαντασία τους, την ιδεολογία τους, τις εμπειρίες των, τις εμμονές τους ...

Β. Εννοείς, δηλαδή, ότι διαβάζοντας τις αναλύσεις και τις ερμηνείες των απόψεων των προσωκρατικών που κάνουν οι σχολιαστές τους, δεν θα πρέπει να είμαστε καθόλου σίγουροι πως πρόκειται για αυτούσιες τις απόψεις των προσωκρατικών, μια και, καθώς δεν έχουν διασωθεί αυτούσια τα συγγράμματά τους ...

Γ. ... δεν έχουμε την δυνατότητα να ελέγξουμε την αξιοπιστία τους;

Α. Οπότε, δηλαδή, τι θα έπρεπε να κάνουμε: να σταματήσουμε να ασχολούμαστε με τον Ηράκλειτο και τους προσωκρατικούς;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Όχι, βέβαια. Μη ξεχνάς, όμως, ότι μας χωρίζουν πάνω από 25 αιώνες από την εποχή τους. Τεράστιο, πράγματι, χάσμα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το να πας να καλύψεις μια τόσο μεγάλη απόσταση είναι ένα άκρως επικίνδυνο εγχείρημα. Και για να το καλύψεις, χρειάζεται τόλμη. Οφείλομε, ωστόσο, να το αποτολμήσουμε, ε. Κι ο κίνδυνος, ας μη γελιόμαστε, είναι τεράστιος, μια και δεν έχουμε τίποτε στο χέρι που θα μας διευκόλυνε στο εγχείρημά μας να πλησιάσουμε τους παλαιούς εκείνους προγόνους μας.

Α. Άρα, καλά κάνουν οι μελετητές των προσωκρατικών και τολμούν να τους ερευνούν, έστω και με κίνδυνο, όπως είπες, να παρασυρθούν σε αυθαίρετες υποθέσεις.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Πρόσεξε, όμως, τόλμη δεν σημαίνει και απερισκεψία. Ο Αριστοτέλης είχε πει ότι οι αρετές, όπως η τόλμη ή η ανδρεία, είναι μεσότητες ανάμεσα σε δύο ακρότητες. Τολμηρός, ασφαλώς, δεν είναι ο δειλός, εκείνος δηλαδή που κρύβεται, ούτε, όμως, από την άλλη πλευρά κι ο απερίσκεπτος, ο οποίος στα καλά καθούμενα, χωρίς καμιά προφύλαξη παίρνει το όπλο του και βγαίνει στην μέση του πεδίου της μάχης και σκοτώνεται. Τολμηρός είναι αυτός που βρίσκεται κάπου στην μέση μεταξύ του δειλού και του απερίσκεπτου. Με αυτήν την έννοια, λοιπόν, η τόλμη να ερευνήσουμε τους προσωκρατικούς δεν μας κρατάει μεν σιωπηλούς και αδρανείς απέναντι τους, αλλά από την άλλη πλευρά δεν πρέπει και να μας παρασύρει μέχρι του σημείου να αυθαιρετούμε όταν ερμηνεύουμε τα λόγια τους. Και είναι αλήθεια, οφείλω να πω, ότι υπάρχουν εγκρατείς μελετητές των προσωκρατικών, επιστήμονες που δεν παρασύρθηκαν εύκολα σε ανυπόστατες εκδοχές. Ο Ηράκλειτος, παρόλα αυτά, πρέπει να ξέρετε, ήταν εκείνος που οι θεωρίες του διαστρεβλώθηκαν όσο κανενός άλλου προσωκρατικού.

Β. Και γιατί αυτό;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ίσως αυτό να οφείλεται στην γοητεία που, όπως σας είπα, ασκούν οι ιδέες του με το ανατρεπτικό περιεχόμενό τους και τον χρησιμοειδή τρόπο που τις διατύπωσε, μια γοητεία που ήταν επόμενο να προκαλέσει και να εξακολουθεί να διεγείρει το ενδιαφέρον των περισσότερων από τους ερευνητές των προσωκρατικών αυξάνοντας μοιραία, έτσι, και τον κίνδυνο παρερμηνείας των. Όσο περισσότεροι ασχολούνται με κάτι, τόσο μεγαλύτερος είναι και ο κίνδυνος να γίνουν λάθη. Έτσι δεν είναι; Αλλά και η ίδια η γοητεία που ασκούν οι ιδέες του Ηράκλειτου είναι από την φύση της επικίνδυνη ... Μπορεί να σε ξεγελάσει άμα επιχειρήσεις να τις προσεγγίσεις, παρασύροντάς σε σε αυθαίρετες υποθέσεις.

Γ: Όπως, θέλεις να πεις, συμβαίνει με μια γυναίκα που με την γοητεία της μπορεί να σε παραπλανήσει και να σε πάει παρά την θέλησή σου όπου θέλει αυτή –η μοιραία γυναίκα που λένε ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ακριβώς. Και, δυστυχώς, υπάρχουν ουκ ολίγες περιπτώσεις παρερμηνείας των θεωριών του Ηράκλειτου έτσι, ώστε το τι πραγματικά είπε αυτός να μας παρουσιάζεται τελείως θολό.

Α. Αυτός, νομίζω ..., ο Ηράκλειτος ..., ναι, αυτός ... δεν ήταν που τον είπαν «σκοτεινό»; Να υποθέσω, λοιπόν, μήπως ο λόγος που τον χαρακτήρισαν έτσι ήταν, επειδή οι θεωρίες του, λόγω του χρησιμοειδούς τρόπου διατύπωσης τους, μπερδεύουν τους ερμηνευτές του και μαζί με αυτούς και εμάς;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ναι ... αυτός μπορεί, πράγματι, να είναι ένας λόγος για να τον πει κανείς σκοτεινό. Όπως μπορεί, όμως, και γι' άλλους λόγους ... Επειδή, ας πούμε, ο ιωνικός λόγος όπου έγραψε Ηράκλειτος είναι από την φύση του δύσκολος, ή επειδή τα λόγια του μας είναι γνωστά μόνο από τα αποσπάσματα που σώθηκαν και έτσι δεν μπορούμε να έχουμε μια αποδεδειγμένα ολοκληρωμένη εικόνα για όσα είπε, ή επειδή ο ίδιος ήθελε να τον καταλαβαίνουν μόνο οι ικανοί και οι νουνεχείς –οι λίγοι και εκλεκτοί, δηλαδή. Δεν τον ενδιέφερε ο όχλος. Περιφρονούσε τον κόσμο, απεχθανόταν λαό, αποστρεφόταν τους πολλούς. Για μένα, έλεγε, ένας άνθρωπος, όταν είναι άριστος, αξίζει όσο χιλιάδες άλλοι.

Β: Δεν ξέρω πόσο σπουδαίος φιλόσοφος ήταν –που για να για να μιλάνε, βέβαια, με τόσο θαυμασμό και τέτοιο σεβασμό γι' αυτόν, θα πρέπει να ήταν ... δεν λέω ..., αλλά ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Γι' αυτό, να μην έχεις την παραμικρή αμφιβολία. Στα αποσπάσματά του –τα λιγοστά που έχουν διασωθεί από το έργο του, αν σκεφτείς ότι όλα κι όλα, αυθεντικά και μη, είναι περίπου εκατό– μιλάει για την φύση, για τον θεό, για τον άνθρωπο, για το αιώνιο γίνεσθαι του κόσμου, για την αρμονία των αντιθέτων, για τον πόλεμο, για την φωτιά, για τον λόγο ... -σχεδόν για τα πάντα.

Β. Παρόλα αυτά, πέρα από την πνευματική του αξία, σαν χαρακτήρας ... δεν ξέρω ... αλλά έτσι όπως ακούω γι' αυτόν... από την μια ότι ήταν σκοτεινός, από την άλλη ότι απεχθανόταν τους ανθρώπους ..., αναρωτιέμαι τι σόι άνθρωπος ήταν.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Δεν θα έλεγα ο καλύτερος στον κόσμο ...

Γ. Τι πάει να πει αυτό;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Από πού να αρχίσει και πού να τελειώσει κανείς... Πρώτα από όλα ήταν ένας άνθρωπος που δεν αποστρεφόταν απλώς τους ανθρώπους, αλλά, θα έλεγα, τους μισούσε. Οι περισσότεροι άνθρωποι του φαίνονταν ανόητοι, ότι δεν ξέρουν ούτε πώς να ακούνε ούτε πώς να μιλήσουν, ότι ενώ ακούν που τους μιλάς μοιάζουν με κουφούς, σαν να μην περνάει μέσα τους λέξη από όσα τους λες. Έτσι, ενώ είναι παρόντες και τους βλέπεις μπροστά σου, στην πραγματικότητα απουσιάζουν. Τους ανθρώπους, έλεγε, πρέπει να τους μεταχειρίζεσαι με την βία και τον βούρδουλα, σαν τα ζώα, που οδηγούνται στην βοσκή με χτυπιές.

A. Μα, καλά ήταν στα σωστά του; Με αυτά που ακούω, μου δημιουργείται η εντύπωση μήπως ο άνθρωπος είχε πρόβλημα ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ίσως .. δεν ξέρω ... τι να σου πω ... Λέγανε, πάντως, πως έπασχε από μελαγχολία, από ένα είδος μανιοκατάθλιψης, και πως έτσι δικαιολογούνται οι αντιφάσεις του και εξηγείται γιατί άφησε ορισμένα πράγματα ημιτελή. Του είχαν δώσει μάλιστα το προσωνύμιο «ο θλιμμένος φιλόσοφος».

A. Πάντως, δεν φαντάζομαι ανάμεσα σε αυτούς τους πολλούς που μοιάζουν με ζώα να περιλάμβανε και τον εαυτό του ή ... μήπως κάνω λάθος;

Γ. Αστειεύεσαι; Να τον ξυλοκοπούν;

A. Όχι ... ας αφήσομε την πλάκα ... Εγώ το λέω αυτό, γιατί πολλές φορές οι σπουδαίοι και οι σοφοί συμπεριφέρονται λες και είναι θεοί, ότι είναι αυτοί μόνο και όλοι οι άλλοι είναι του πεταμάτου ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Δεν θα το έλεγα ποτέ ότι ο Ηράκλειτος θεωρούσε τον εαυτό του θεό. Όσο αλαζών κι αν ήταν, δεν υπήρξε τόσο αφελής, που να νομίζει ότι ήταν θεός. Μόνον οι θεοί, πίστευε, κατέχουν την τέλεια γνώση, εμείς οι άνθρωποι απλώς κυνηγάμε να την αποκτήσουμε, με τον κίνδυνο πάντοτε να αποτύχομε στον στόχο μας αυτό. Και ανάμεσα στους ανθρώπους που κυνηγάνε την γνώση υπολόγιζε ασφαλώς και τον εαυτό του, όσο και αν τον ξεχώριζε από τους άλλους.

Γ. Μετά τον θεό, δηλαδή, Ηράκλειτος και κάτω από τον Ηράκλειτο οι υπόλοιποι. Ωραία, πολύ ωραία ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Κοίτα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τον διέκρινε μια έπαρση, ότι είχε πολύ μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του. Δεν καταδέχτηκε να επισκεφτεί την Αίγυπτο ή κάποια άλλη χώρα της Ανατολής, όπως ήταν του συρμού τότε να πηγαίνουν οι διανοούμενοι, για να αντλήσουν περισσότερες γνώσεις. Ακόμη και όταν τον κάλεσε ο Δαρείος να επισκεφτεί την Περσία, αρνήθηκε ... Ούτε και δέχτηκε να γίνει μαθητής κανενός ... Καμάρωνε που όσα έμαθε –και πίστευε ότι, τελικά, έμαθε τόσα πολλά όσα κανένας άλλος–, τα έμαθε μόνος του. Αυτός ο αλαζονικός τρόπος συμπεριφοράς, πιθανόν, να οφειλόταν στην αριστοκρατική καταγωγή του. Λέγανε πως οι καταβολές της οικογένειάς του έφταναν ως τον παλιό βασιλιά των Αθηναίων Κόδρο, που κάποιος από τους απογόνους του ίδρυσε στα παράλια της Μικράς Ασίας την αποικία της Εφέσου, όπου ο πατέρας του έγινε ο πρώτος πολίτης και αργότερα γεννήθηκε κι ο ίδιος. Με μια τόσο βαριά παράδοση στην πλάτη του, όπως καταλαβαίνεις, ο Ηράκλειτος θα μπορούσε να αποκτήσει τα ανώτατα αξιώματα και

να πετύχει τις ύψιστες τιμές. Κι όμως, αρνήθηκε να κληρονομήσει το βασιλικό αξίωμα του πατέρα του, και τα όποια προνόμια είχε στην κατοχή του τα παραχώρησε στον αδελφό του. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, δεν μπόρεσε να απαλλαγεί από την αίσθηση της υπεροχής του απέναντι σε όλους τους άλλους. Αμφισβήτησε όχι μόνο τις πεποιθήσεις των συγχρόνων του αλλά και την πνευματική αξία αναγνωρισμένων ποιητών, όπως ο Όμηρος και ο Ησίοδος, και μεγάλων στοχαστών, όπως ο Ξενοφάνης και ο Πυθαγόρας. Γι' αυτούς και για πολλούς άλλους σύγχρονούς του και μη πίστευε ότι μπορεί μεν να διέθεταν πολλές γνώσεις, αλλά ότι δεν κατείχαν σοφία. «Η πολυμάθεια», έλεγε, «δεν διδάσκει την σοφία».

A. Σε αυτό δεν νομίζω ότι είχε και άδικο. Έχω συναντήσει ανθρώπους που ξέρουν ένα σωρό πράγματα, αλλά άμα τους ζύσεις λίγο, δεν θα βρεις σχεδόν τίποτε από κάτω. Η αληθινή σοφία, πιστεύω, δεν είναι να κατέχεις πολλές γνώσεις, αλλά να προσπαθείς να μπαίνεις στην ουσία του κάθε πράγματος και να το καταλάβεις από μέσα.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Πολύ σωστά. Γι' αυτό και ο Ηράκλειτος, αναγνωρίζοντας το αγαθό της σοφίας, της αληθινής σοφίας, που μας επιτρέπει να στοχεύουμε στην ουσία, στην φύση των πραγμάτων, υποστήριζε ότι θα πρέπει να καταβάλλουμε κάθε προσπάθεια να το διαφυλάξουμε από τις κάθε λογής εύκολες προκλήσεις: από την βλακεία των ανθρώπων που πείθονται από τους τραγουδιστές του λαού και παίρνουν τον όγλο για δάσκαλο τους, από την ευδαιμονία και τον λιπόσαρκο πλούτο που αποκοιμίζει, από τις τιμές και τα αξιώματα, από ό,τι νανουρίζει τους ανθρώπους μέσα σε έναν πνευματικό λήθαργο κάνοντάς τους σκλάβους της εξουσίας, από εκείνους που ακολουθούν την παράδοση σαν τα μωρά παιδιά, από όσους ρίχνονται στην δεισιδαιμονία που βαφτίζουν με το όνομα «ευσέβεια». «Το σοφόν», λέει ο Ηράκλειτος, εννοώντας την αληθινή σοφία, «είναι διαχωρισμένο από όλα».

A. Ξέρεις, αυτού του είδους η κριτική, η αρνητική κριτική, όπως θα την έλεγα, το να λες δηλαδή για κάτι τί δεν πρέπει να πιστεύουμε και να κάνουμε ή να απαξιώνεις το καθετί ... δεν λέω ... εντάξει έχει μια χρησιμότητα, αλλά δεν αρκεί. Δεν ξέρεις πόσο με εκνευρίζουν όλοι εκείνοι οι τύποι που κρίνουν τους πάντες και τα πάντα χωρίς ποτέ να λένε τις δικές τους θέσεις. Έτσι, όμως, ενώ κρίνουν τους άλλους, οι ίδιοι παραμένουν στο απυρόβλητο. Δεν μπορεί να τους κρίνει κανένας, γιατί δεν λένε τίποτε που θα μπορούσε να τεθεί στην κρίση των άλλων. Κι αυτό εγώ το θεωρώ άηθες.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Δεν διαφωνώ μαζί σου, αλλά δεν καταλαβαίνω τι σχέση έχει αυτό που λες με την συζήτησή μας για τον Ηράκλειτο.

A. Μα, όση ώρα σε ακούω τώρα να μιλάς για τον Ηράκλειτο, εκείνο που κατάλαβα γι' αυτόν είναι πως ήταν ένας γκρινιάρης που δεν έκανε τίποτε άλλο από το να παρά να μας λέει τι δεν θεωρούσε σωστό.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Σοβαρά;

A. Σοβαρότατα. Να για την σοφία ... τι έλεγε; Ότι δεν είναι το ίδιο με την πολυμάθεια, ότι δεν εξαρτάται από τις τιμές και τα αξιώματα, ότι δεν έχει σχέση με την δεισιδαιμονία και τον όγλο, ότι δεν πρέπει να την μπερδεύουμε με την ευδαιμονία και τον πλούτο, ούτε να μην την εξισώνουμε με την παράδοση ... Μπορεί όλα όσα

λέει ο Ηράκλειτος για το τι δεν είναι η σοφία να πει κάποιος ότι είναι σωστά. Αλλά, δεν μας λέει τι είναι σοφία.

Β. Αλήθεια, ο άνθρωπος αυτός δεν είχε άποψη;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ποιος σου είπε ότι δεν είχε.

Γ. Α, ναι; Ποια;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Το ερώτημά σου με συγχωρείς αλλά είναι άστοχο για να μην πω ανόητο. Είναι σαν να σου έλεγα εγώ κάποια στιγμή έτσι στα ξεκούδουνα «δείξε μου». Δείξε μου, λοιπόν!

Γ. ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Το λογικό θα ήταν να σε ρωτήσω: τι; Να μου δείξεις, τι; Ποιο είναι το πιο ψηλό δέντρο εδώ γύρω; Ποιος είναι ο πιο όμορφος τάφος; Πώς μπορεί να βγει κανείς έξω από δω; Πού είναι η αφετηρία των λεωφορείων; Θέλω να πω, δηλαδή, ότι η επιθυμία μου να μου δείξεις έχει νόημα εάν δεν διατυπώνεται έτσι γενικώς και αορίστως, αλλά έχει κάποιο σημείο αναφοράς. Το ίδιο, όπως καταλαβαίνεις, μπορώ να σου πω και για το ερώτημά σου αν ο Ηράκλειτος είχε άποψη, θέση. Άποψη για ποιο πράγμα;

Β. Ας πούμε, για τον κόσμο, μια και, όπως είπες, εκείνο που απασχολούσε τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, στους οποίους ανήκε και ο Ηράκλειτος, ήταν η διερεύνηση του κόσμου. Ποιο, λοιπόν, είναι το κύριο χαρακτηριστικό του κόσμου; Είχε άποψη επ' αυτού ο Ηράκλειτος;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ασφαλώς και είχε. Δε το είπαμε προηγουμένως, όταν κάναμε ολόκληρη κουβέντα για την φράση «τα πάντα ρει» που του αποδίδεται; Η αέναη ροή όλων των πραγμάτων που συνθέτουν τον κόσμο. Αυτό είναι, κατά τον Ηράκλειτο, το κύριο χαρακτηριστικό του κόσμου. Οτιδήποτε παρατηρούμε τώρα να έχει μian ορισμένη μορφή είτε μετατρέπεται απότομα σε κάτι άλλο είτε σιγά-σιγά, κατά τρόπον ανεπαίσθητο, χωρίς να το καταλάβομε, αλλάζει παίρνοντας μian άλλη μορφή, για να μεταβληθεί πάλι, στην συνέχεια, σε μian άλλη μορφή και μετά πάλι σε μian άλλη μορφή, και ούτω καθεξής, δίχως τελειωμό. Τίποτε μα τίποτε στον κόσμο δεν μένει σταθερό και αναλλοίωτο. «Δεν μπορείς να μπεις δυο φορές στο ίδιο ποτάμι», λέει ο Ηράκλειτος θέλοντας να δείξει παραστατικά την συνεχή και αδιάκοπη μεταβλητότητα που κυριαρχεί στον κόσμο.

Γ. Μα πώς; Εγώ μπορώ να βάλω τώρα το πόδι μου μέσα στο νερό καθώς τρέχει και ύστερα από ένα λεπτό να το ξαναβάλω. Τι μου λες τώρα;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Είδες; Είπες «καθώς τρέχει» το νερό. Τούτο σημαίνει ότι, όταν βάλεις για δεύτερη φορά το πόδι σου στο ποτάμι, το νερό που υπήρχε στο ποτάμι όταν έβαλες εκεί την πρώτη φορά το πόδι σου, καθώς τρέχει, έχει ήδη φύγει και στην θέση του έχει έλθει άλλο νερό. Άρα, βάζοντας δυο φορές το πόδι σου στο ποτάμι, στην πραγματικότητα δεν το βάζεις στο ίδιο ποτάμι. Όπως, επειδή κάθε πρωί που βγαίνει ο ήλιος σηματοδοτεί και μια νέα ανατολή, κάθε μέρα, όσο κι αν φαίνεται ίδια

με την προηγούμενη, είναι μια καινούρια, μια αλλιώςτική, διαφορετική μέρα. «Κάθε μέρα είναι και ένας καινούριος ήλιος», λέει ο Ηράκλειτος. Τα πράγματα, καθώς αλλάζουν, μεταπίπτουν συνεχώς το καθένα τους σε κάτι διαφορετικό.

Β. Αναρωτιέμαι τι μπορεί να εξυπηρετεί η ατέλειωτη αυτή μεταβολή των πραγμάτων, η ασταμάτητη μετάπτωσή τους σε κάτι άλλο από αυτό που είναι.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μα, την εξέλιξη –την εξέλιξη του κόσμου. Αν τίποτε δεν άλλαζε, τότε ο κόσμος θα ήταν όπως όταν πρωτοδημιουργήθηκε. Για την ακρίβεια, δεν θα είχε καν δημιουργηθεί, αφού η δημιουργία απαιτεί την μεταβολή από κάτι που δεν υπάρχει τώρα σε κάτι που μετά παίρνει σάρκα και οστά. Και αυτό που συμβαίνει στην φύση μπορούμε να πούμε ότι ισχύει και στην σκέψη και στον πολιτισμό γενικότερα. Αν δεν μπορούσαμε να σκεφτούμε τίποτε διαφορετικό από εκείνο που σκεφτήκαμε στην αρχή της ζωής μας, θα είχαμε παραμείνει από άποψη πνευματικής ωριμότητας νήπια. Δεν θα είχαμε καθόλου σκέψεις, αφού και η εμφάνιση της πρώτης σκέψης προϋποθέτει την μετάβαση από την ανυπαρξία της σκέψης στην εμφάνιση της πρώτης σκέψης. Η ιδέα ότι τόσο η φύση όσο και η σκέψη δεν μένουν ακίνητες αλλά εξελίσσονται διαρκώς μέσα από μεταπτώσεις και μεταβολές, στην φιλοσοφία έλαβε αργότερα ιδιαίτερη ονομασία. Την είπαν: «διαλεκτική». Οι καταβολές της διαλεκτικής, λοιπόν, που αργότερα άλλοι φιλόσοφοι, όπως ο Πλάτων, ο Χέγκελ και ο Μαρξ, επεξεργάστηκαν κατά διάφορους τρόπους, βρίσκονται στην θεωρία του Ηράκλειτου για τον κόσμο.

Γ. Βλέπω ότι ο Ηράκλειτος με την σκέψη του επηρέασε σημαντικούς φιλοσόφους – από την αρχαιότητα ως τα νεότερα χρόνια ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Και όχι μόνο σε σχέση με την διαλεκτική, που ανέφερα, αλλά και αναφορικά προς άλλα ζητήματα. Να, οι στωικοί, μια από της μεγαλύτερες μακροβιότερες φιλοσοφικές σχολές της αρχαιότητας, υιοθέτησαν την θεωρία του για τον θεό, τον λόγο και την φωτιά.

Β. Παρόλο που έπρεπε να φτύσει κανείς αίμα για να καταλάβει τι έλεγε, ε.

Α: Είχα διαβάσει κάπου πως κάποτε ο μεγάλος τραγικός ποιητής μας Ευριπίδης έδωσε στον Σωκράτη ένα αντίγραφο του βιβλίου του Ηράκλειτου και ότι όταν, ύστερα από λίγο καιρό, συνάντησε πάλι τον Σωκράτη και τον ρώτησε πώς του φάνηκε, αυτός απάντησε ότι όσο κατάλαβε ήταν εξαιρετικό και το ίδιο υπέθεσε ότι θα ήταν και το υπόλοιπο που δεν κατάλαβε, για να καταλήξει λέγοντας ότι, για να φτάσει κανείς στο βάθος του βιβλίου θα έπρεπε να είναι δύτες από την Δήλο –το νησί, αν ξέρω καλά, που έβγαζε τους καλύτερους δύτες.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Το γεγονός, βέβαια, ότι ο Ηράκλειτος επηρέασε πολλούς αρχαίους φιλοσόφους ύστερα από αυτόν δεν σημαίνει ότι ορισμένοι από αυτούς τουλάχιστον, που τον θαύμαζαν μάλιστα, δεν τον έκριναν κίβλας για τις απόψεις του. Οι Έλληνες, να ξέρετε, δεν ήταν σαν σοφούς τους Ανατολής, όπως ο Κονφούκιος ή ο Βούδας, ας πούμε, που κάποια στιγμή αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν την κοινωνία όπου ζούσαν, προκειμένου να πάνε να μείνουν για δεκαετίες σε κάποιο ερημικό τόπο και να διαλογιστούν εκεί μόνοι τους, για να γυρίσουν ξανά στην κοινωνία τους και να διδάξουν τους ανθρώπους τις θεωρίες που είχαν σκεφτεί κατά τον καιρό της πλήρους

απομόνωσής των. Οι Έλληνες είχαν την συνήθεια να συζητούν μεταξύ τους, να κρίνουν και να θέτουν σε αμφισβήτηση ο ένας τις ιδέες του άλλου. Μάλιστα, δεν ήταν σπάνιες οι φορές που οι πιο αυστηροί κριτές φτασμένων σοφών ήταν οι ίδιοι οι μαθητές τους. Έτσι, ο Αναξίμανδρος αμφισβήτησε την θεωρία του δασκάλου του Θαλή ότι η αρχή του κόσμου είναι το νερό, κι ας ήταν ένας από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας, ο Αριστοτέλης, που διατέλεσε μαθητής του Πλάτωνος σχεδόν 20 χρόνια, απέρριψε το φιλοσοφικό σύστημα του δασκάλου του προτείνοντας στην θέση του ένα δικό του. Το ίδιο έγινε και με τον Ηράκλειτο.

Γ. Τι, τον αμφισβήτησε κι αυτόν κάποιος μαθητής του;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ακριβώς. Ο μαθητής του Κρατύλος επισήμανε την αδυναμία της θεωρίας του για την αέναη μεταβολή των πάντων;

Β. Πώς, δηλαδή;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ας πάρουμε την πρόταση «Το χιόνι είναι λευκό» Την ώρα που προφέρω τις δυο λέξεις «το-χιόνι» η πρόταση «Το χιόνι είναι λευκό» έχει ένα ορισμένο νόημα. Έτσι;

Γ. Προφανώς.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Στην συνέχεια, όμως, όταν προφέρω την λέξη «είναι», σύμφωνα με την θεωρία του Ηράκλειτου βάσει της οποίας τα πάντα την κάθε στιγμή μεταβάλλονται, θα πρέπει το νόημα της φράσης «Το χιόνι είναι λευκό» να έχει αλλάξει. Και όταν μετά εκφέρω την λέξη «λευκό», το νόημα της φράσης «Το χιόνι είναι λευκό» θα πρέπει πάλι να έχει αλλάξει. Έτσι, μέχρι να ολοκληρώσω την εκφορά της φράσης «Το χιόνι είναι λευκό», αυτή έχει αποκτήσει τρία διαφορετικά νοήματα.

Β. Και λοιπόν;

Α. Τι και λοιπόν; Το ερώτημα είναι: ποιο τότε, σύμφωνα με την θεωρία του Ηράκλειτου, είναι το νόημα της φράσης «Το χιόνι είναι λευκό»: εκείνο που είχε στην αρχή όταν άρθρωσε τις λέξεις «το-χιόνι», εκείνο που έλαβε στην συνέχεια όταν εξέφερε την λέξη «είναι» ή εκείνο που απέκτησε κατόπιν όταν διατύπωσε την λέξη «χιόνι»;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Και το πράγμα, ξέρεις, περιπλέκεται ακόμη περισσότερο αν σκεφτούμε ότι την φράση «Το χιόνι είναι λευκό» που διατύπωσα μπορούν να την εκφέρουν εκατομμύρια ανθρώπων σε εκατομμύρια διαφορετικές στιγμές, κάτι που σημαίνει ότι η φράση «Το χιόνι είναι λευκό» μπορεί να έχει εκατομμύρια διαφορετικά νοήματα. Η ίδια δυσκολία υπάρχει και σε κάθε άλλη φράση.

Α. Μα, αν έχει έτσι το πράγμα, είναι αδύνατον, βάσει της θεωρίας του Ηράκλειτου για την αέναη μεταβολή των πάντων, να προσδιοριστεί το νόημα μιας φράσης. Κι αν είναι αδύνατο να προσδιοριστεί το νόημα της κάθε φράσης, τότε ολόκληρη η γλώσσα μας, που αποτελείται από φράσεις, θα ήταν αδύνατη. Κι αν είναι αδύνατη η γλώσσα, τότε είναι αδύνατη και η σκέψη, αφού η σκέψη αν δεν ταυτίζεται με την γλώσσα, όπως λένε ορισμένοι, οπωσδήποτε υπάρχει, όπως ισχυρίζονται άλλοι, μέσω της γλώσσας ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ακριβώς, όπως το λες.

Β. Εγώ θα έλεγα πως το πρόβλημα σχετικά με την θεωρία του Ηράκλειτου είναι γενικότερο, ξεπερνάει τα όρια της γλώσσας. Σκέπτομαι, δηλαδή, αν μπορεί να αντέξει η φύση στην αδιάκοπη μεταβολή των πραγμάτων, που έλεγε ο Ηράκλειτος. Και το λέω αυτό παίρνοντας σαν παράδειγμα τον εαυτό μου. Όταν τρέχω, οπότε ο οργανισμός μου υπόκειται σε συνεχείς και αλληπάλληλες μεταβολές, καθώς τα πόδια μου και τα χέρια μου αλλάζουν θέση, το στήθος μου ανεβοκατεβαίνει, οι μυς μου συσπώνται ..., κάποια στιγμή νιώθω την ανάγκη να σταματήσω έχοντας την εντύπωση ότι, αν δεν το κάνω, θα πέσω κάτω ξερός. Κανένας δεν μπορεί να τρέχει συνέχεια, ούτε καν απλώς να κινείται συνέχεια. Γι' αυτό, όλοι μας κατά διαστήματα – όχι μικρά– ξεκουραζόμαστε, είτε με το να καθόμαστε είτε με το να κοιμόμαστε.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ναι, αλλά μετά, αφού ξεκουραστούμε –αφού σηκωθούμε είτε από εκεί που καθόμαστε είτε από τον ύπνο– συνεχίζουμε και πάλι να κινούμαστε ή να τρέχουμε. Η παύση αυτή τελικά δεν είναι παρά μια απλή παρένθεση

Γ. Παύση; Παρένθεση; Και πώς ορίζονται οι παρενθέσεις;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Χάρη στην σοφία, με την οποία μας εφοδίασε η φύση. Γιατί αυτό είναι κάτι που δεν το επινοήσαμε κάποια στιγμή μόνοι μας, αλλά το κουβαλάμε μέσα μας εξ αρχής, από την είσοδό μας στην ζωή. Χάρη, λοιπόν, στην σοφία που μας προίκισε η φύση, ξέρομε, όταν κινούμαστε ή όταν τρέχουμε, πότε να σταματήσουμε, για να συνεχίσουμε κατόπιν να κινούμαστε και να τρέχουμε, πότε να διακόψουμε πάλι, για να ξαναρχίσουμε ύστερα να κινούμαστε και να τρέχουμε, και ούτω καθεξής. Αυτό, όμως, που βλέπουμε πως συμβαίνει σε ένα κομμάτι του σώματος της φύσης, σε μας συγκεκριμένα τους ανθρώπους –το να βάζει, δηλαδή, καθένας μας ένα όριο, μια ανάπαυλα στην μεταβολή στην οποία υπόκειται είτε κινούμενος είτε τρέχοντας, προκειμένου, έτσι, να συντηρηθεί η μεταβολή που συντελεί στην εξέλιξή του–, ο Ηράκλειτος υποστήριξε, αν κατάλαβα καλά, ότι η φύση θα το σκέφτηκε για ολόκληρο το σώμα της, για κάθε πτυχή του σύμπαντος.

Α. Αντιλαμβάνομαι ότι, αν ο άνθρωπος ξέρει να βάζει προσωρινά ένα όριο στην κίνησή του για να συνεχίσει έπειτα να κινείται πάλι, το ξέρει επειδή διαθέτει κρίση, που του επιτρέπει να αποφασίζει πότε να σταματάει και πότε να ξαναρχίζει να κινείται ούτως, ώστε να μην πάψει να εξελίσσεται. Μπορούμε, όμως, να πούμε το ίδιο και για τα υπόλοιπα πράγματα στην φύση; Ότι υπάρχει κάποια δύναμη που ρυθμίζει τις κινήσεις τους και τις μεταβολές τους έτσι, που να μην σταματούν να εξελίσσονται;

Α. Πολύ ωραία ερώτηση! Πράγματι, ο Ηράκλειτος ισχυρίστηκε ότι πέρα από το αέναο γίνεσθαι στον κόσμο, πίσω από την αδιάκοπη αλλαγή των πραγμάτων στην φύση υπάρχει πάντοτε και σταθερά μια ρυθμιστική αρχή: ο λόγος, που καθορίζει πότε, πώς και προς τα πού θα κατευθυνθεί η μεταβολή του κάθε πράγματος. Ο πάγος, για παράδειγμα, που λιώνει, χάρη στον λόγο που υπάρχει στην φύση μεταμορφώνεται σε νερό ακολουθώντας μια ορισμένη διαδικασία απόψυξης όταν η θερμοκρασία ανέβει πάνω από μηδέν βαθμούς Κελσίου, χωρίς –προσέξτε!– να μπορεί να γίνει τίποτε άλλο παρεκτός από νερό. Όλα τα πράγματα στο σύμπαν αλλάζουν κατά τις υποδείξεις του λόγου. Αυτό σημαίνει ότι η αέναη μεταβολή στον κόσμο είναι σε κάθε

περίπτωση προκαθορισμένη και προβλέψιμη. Είναι εκ των προτέρων βέβαιο ότι η κάμπια θα μεταμορφωθεί σε χρυσαλίδα και ότι ποτέ δεν θα γίνει περιστέρι ή αρουραίος. Έτσι, δεν είναι; Πρέπει να σου πω δε ακόμη ότι η απεριόριστη και απόλυτη δύναμη του λόγου να κατευθύνει την πορεία των πραγμάτων όποτε, όπου και όπως αυτός κρίνει οδήγησε τον Ηράκλειτο να ταυτίσει τον λόγο με τον θεό.

Γ. Αυτό πάει να πει πως ο Ηράκλειτος ήταν θεοσεβής; θρήσκος;

Α. Ναι, αλλά μη φανταστείς πως πίστευε όπως ένας μουσουλμάνος ή ένας χριστιανός σε κάποιον υπερβατικό θεό, σε έναν θεό που βρίσκεται κάπου στον ουρανό. Ο Ηράκλειτος, όπως είπε ο Αριστοτέλης, ήταν από τους φιλοσόφους εκείνους που έψαξαν για μια αρχή που να είναι υλική. Συγκεκριμένα, ο Ηράκλειτος σκέφτηκε ότι ο θεός, με τον οποίο ταύτισε τον λόγο, είναι ένα υλικό συστατικό που διαπερνάει το κάθε πράγμα στην φύση και κατευθύνει τις αλληπάλληλες μεταβολές του.

Γ. Και ποιο είναι το υλικό αυτό στοιχείο;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Η φωτιά.

Β. Η φωτιά;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ναι, η φωτιά, το πυρ. Τα πάντα, λέει ο Ηράκλειτος με τον χρησιμοειδή τρόπο που εκφράζεται, τα κατευθύνει ο κεραυνός ...Και λέγοντας κεραυνό μας καλεί να εννοούμε το αίωνιο πυρ. Άρα όλα στον κόσμο, κατά τον Ηράκλειτο, διέπονται από την φωτιά. Η φωτιά έχει τις προϋποθέσεις για να είναι ο θεός, η αρχή που κατευθύνει κάθε μεταβολή στον κόσμο. Πρώτα από όλα είναι ένα από τα τέσσερα πρωταρχικά και κορυφαία στοιχεία της φύσης –το νερό, την γη, τον αέρα και την φωτιά – από τα οποία, σύμφωνα με την αρχαία ελληνική παράδοση, προήλθαν τα πάντα και συντίθεται το κάθε πράγμα. Έπειτα, η μεταβολή που αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό του κόσμου χωρίς την οποία δεν θα είχε δημιουργηθεί ο κόσμος και φυσικά δεν θα υπήρχε παρουσιάζεται ανάγλυφα στην φωτιά. Δεν έχεις παρά να δεις το κεράκι όπου η φλόγα τρεμοπαίζει –πηγαίνοντας μια πάνω, μια κάτω– και δεν μένει ποτέ η ίδια, ή την πυρκαγιά που, όταν ξεσπάει, σαρώνει τα πάντα στο διάβα της. Η φωτιά, λοιπόν, από την μια πλευρά μεταμορφώνεται η ίδια συνεχώς και από την άλλη έχει την δύναμη να αλλάξει από μια στιγμή στην άλλη τα πάντα μετατρέποντάς τα ακόμη και σε στάχτη.

Γ. Μάλιστα, κατάλαβα. Η πορεία του κόσμου εξαρτάται από την φωτιά, τον λόγο, τον θεό. Σωστά;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Αλλά πρόσεξε, η φωτιά λέει ο Ηράκλειτος, για να μείνει αιώνια ζωντανή, και να συνεχίσει να κατευθύνει τα πράγματα, ασκώντας έτσι τον δημιουργικό και ρυθμιστικό ρόλο του θεού στον κόσμο, θα πρέπει να ανάβει με μέτρο και να σβήνει με μέτρο.

Α. Αυτό είναι αυτονόητο. Γιατί αν η φωτιά δρούσε ανεξέλεγκτα χωρίς κανέναν περιορισμό θα έκαιγε τα πάντα και, στο τέλος, μη έχοντας να κάνει τίποτε, θα έσβηνε και η ίδια. Η απόλυτη καταστροφή!

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Άρα, ο κόσμος, για να συνεχίσει την πορεία του, για να εξακολουθήσει να υπάρχει, χρειάζεται μια δύναμη που θα επιβάλλει το μέτρο στην φωτιά, αλλά και σε κάθε άλλο πράγμα. Γιατί είναι σαφές ότι σε κάθε πράγμα, για να συντηρηθεί και να μην διαλυθεί αυτό, θα πρέπει να υπάρχει το μέτρο, η ισορροπία μεταξύ των συστατικών του.

Γ. Τέλος πάντων, για να μην ξεφύγομε πάλι από το θέμα μας, ποια είναι η δύναμη που μπορεί να εξασφαλίσει το μέτρο και την ισορροπία;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Η δικαιοσύνη!

Β. Η δικαιοσύνη;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μάλιστα, η δικαιοσύνη. Μην ξαφνιάζεσαι. Τότε, στην εποχή του Ηράκλειτου, η δικαιοσύνη προσδιόριζε όχι μόνο τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων αλλά, γενικότερα, τις σχέσεις μεταξύ όλων των πραγμάτων.

Α. Σιγά, σιγά γιατί μπερδεύτηκα. Γιατί χρειάζεται η δικαιοσύνη; Δεν φτάνει ο λόγος από μόνος του με την υπέρτατη σοφία που διαθέτει για να φροντίζει να διασφαλιστεί η πορεία του κόσμου; Ένας θεός δεν χρειάζεται την δικαιοσύνη για να του υποδείξει ποιο είναι το σωστό για να το επιδιώξει και ποιο δεν είναι το σωστό για να το εξοστρακίσει. Το ξέρει από μόνος του. Τι σόι θεός είναι, λοιπόν, ο λόγος, αν δεν μπορεί μόνος του να εξασφαλίσει την ύπαρξη του κόσμου;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μην είσαι τόσο απόλυτος. Το κάθε πράγμα, ξέρεις, έχει ιδιότητες. Και οι ιδιότητες δεν συμφωνούν πάντοτε μεταξύ τους. Απεναντίας, συμβαίνει να αντιμάχονται η μια με την άλλη, όπως, ας πούμε, οι ιδιότητες του θερμού και του ψυχρού, του υγρού και του ξηρού, της ζωής και του θανάτου, του ακμαίου και του παρακμασμένου, της νεότητας και των γηρατειών ... Αυτό, όπως καταλαβαίνεις, έχει σαν αποτέλεσμα τα πράγματα που έχουν αντίθετες ιδιότητες να έρχονται αυτές σε σύγκρουση μεταξύ τους. Ασφαλώς, ο λόγος σαν Θεός που είναι θα μπορούσε, παραδείγματος χάριν, το θερμό πράγμα να το μεταμορφώσει σε ψυχρό και το ψυχρό σε θερμό. Και τότε όμως η σύγκρουση μεταξύ του θερμού και του ψυχρού πράγματος δεν θα εξακολουθούσε να υπάρχει; Εκτός πια κι αν ο λόγος εκμεταλλευόμενος την θεϊκή απεριόριστη δύναμή του αποφάσιζε να εξαλείψει όλες τις αντίθετες μεταξύ τους ιδιότητες και να δώσει στα πράγματα εντελώς άλλες ιδιότητες που να μην συγκρούονται η μια με την άλλη. Αλλά τότε ο κόσμος δεν θα ήταν ο κόσμος που ξέρομε. Ο κόσμος, λοιπόν, που ξέρομε και ζούμε μέσα του προχωράει και εξελίσσεται μέσα από την σύγκρουση ή την πάλη των αντιθέτων.

Β. Ο κόσμος, όμως, προχωράει. Η εξέλιξη συνεχίζεται. Δεν καταλαβαίνω, λοιπόν, πού είναι το κακό;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μα ποιος μίλησε για κακό. Ποτέ δεν θα σκεφτόταν ο Ηράκλειτος να αποκηρύξει την πάλη των αντιθέτων. Τούτο, όμως, δεν πάει να πει ότι αγνοούσε και τον κίνδυνο που υφέρπει στην πορεία του κόσμου μέσα από την αδιάκοπη πάλη των αντιθέτων. Εύκολα μπορεί να καταλάβει κανείς πως αν ένα πράγμα επικρατούσε ολοσχερώς πάνω σε κάποιο αντίθετό του πράγμα, και μετά, με την επιπλέον ισχύ που θα είχε αποκτήσει από την νίκη του αυτή, κυριαρχούσε σε κάποιο άλλο αντίθετό του πράγμα, και κατόπιν σε κάποιο άλλο αντίθετό του πράγμα κ.ο.κ., θα έφθανε κάποτε η

στιγμή που θα έμενε μόνο του, και αν μετά μέσα στο μοναδικό αυτό πράγμα μια ιδιότητα επικρατούσε πάνω στις άλλες ιδιότητές του μέχρι να μείνει τελικά μόνη της, τότε ο κόσμος, μοιραία, θα είχε εκφυλιστεί.

Γ. Εφιαλτικό σενάριο! Τι, κατά τον Ηράκλειτο, θα μπορούσε να σταματήσει τον καταστροφικό κατήφορο στον οποίο οδηγείται ο κόσμος μέσα από την πάλη των αντιθέτων. Εκτός πια κι αν ο Ηράκλειτος θεωρούσε δεδομένο το άδοξο αυτό τέλος του κόσμου, κάτι που δεν θα ήθελα να το πιστέψω.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Πολύ καλά κάνεις που δεν θέλεις να το πιστέψεις. Αν μπορούμε να είμαστε αισιόδοξοι για το μέλλον του κόσμου που πορεύεται μέσα από την αδιάκοπη πάλη των αντιθέτων, αυτό, κατά τον Ηράκλειτο, είναι εφικτό χάρη στην δικαιοσύνη, την δύναμη που, όπως είπα πριν, ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων έτσι, ώστε να διατηρείται μεταξύ των αντιθέτων η ισορροπία, την οποία χρειάζεται ο κόσμος για να συνεχίσει να υπάρχει. Όταν, λοιπόν, κάτι στον κόσμο κινδυνεύει να αφανισθεί ολοσχερώς από το αντίθετό του, τότε παρεμβαίνει η δικαιοσύνη για να αποτρέψει την πλήρη εξάλειψή του. Κατάλαβες;

Γ. Φαντάζομαι μια αλλιώςτική δικαιοσύνη από αυτήν που εννοούμε σήμερα ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ακριβώς! Μια δικαιοσύνη που δεν είναι μόνο ο θεματοφύλακας για την εξέλιξη του κόσμου, αλλά, είναι, συγχρόνως, και η αρχή που εξασφαλίζει την αρμονία του κόσμου μέσα από την εξισορρόπηση των αντιθέτων, μία αρμονία που μας αποκαλύπτεται κατά τρόπο όχι άμεσο και ευθύβολο αλλά υπαινικτικά. Η αφανής αρμονία, στην οποία αναφέρεται ο Ηράκλειτος, η παλίντονος αρμονία, όπως την λέει, η αρμονία που, καθώς παράγεται από τα αντίθετα, δεν φαίνεται εκ πρώτης όψεως, είναι ανώτερη από την αρμονία που προκύπτει άμεσα και φανερά από ομοειδή στοιχεία.

Β. Γιατί; Μια δεν είναι η αρμονία; Τι σημασία έχει αν παράγεται από ανόμοια ή από όμοια συστατικά. Το αποτέλεσμα είναι το ίδιο και αυτό είναι που μετράει τελικά.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μμμ ... δεν είναι ακριβώς έτσι. Σκέψου έναν πίνακα ζωγραφισμένο με ένα μόνο χρώμα ή με χρώματα σε πολύ-πολύ ανεπαίσθητους μεταξύ τους τόνους, ή φαντάσου ένα μουσικό κομμάτι γραμμένο με μία μόνο επαναλαμβανόμενη νότα. Ποια νομίζεις ότι θα είναι η αίσθηση που θα σου δημιουργηθεί από τον πίνακα αυτό και από την μουσική αυτή σύνθεση;

Β. Πλήξη. Αηδία.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μόνο, λοιπόν, ένας πίνακας που είναι ζωγραφισμένος με ποικίλα χρώματα ή μία μουσική σύνθεση που απαρτίζεται από διαφορετικούς μουσικούς φθόγγους μπορεί να μας προκαλέσει αισθητική απόλαυση. Και τούτο ισχύει με καθετί που η αρμονία του, όπως λέει ο Ηράκλειτος «καταρτίζεται από όσα παρουσιάζουν διαφορά τόνων», καθετί που η αρμονία του παράγεται από την αντιπαράθεση ή τον ανταγωνισμό, γιατί «εκείνο», λέει ο Ηράκλειτος, «που παρουσιάζει αντιθέσεις, εναρμονίζεται κιόλας»

Γ. Ο ανταγωνισμός, λοιπόν, συνιστά την κεντρική ιδέα ή, έστω, δεν ξέρω ... μια από τις βασικές παραμέτρους στην διδασκαλία του Ηράκλειτου.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Πολύ σωστά.

Α. Κι όμως ο Όμηρος, ο μέγιστος ποιητής, εύχεται «να εξαφανιζόταν η έριδα από θεούς και ανθρώπους».

Γ. Και τι έγινε. Σκασίλα του τού Ηράκλειτου. Τόσους και τόσους έγγραφε στα παλιά του τα παπούτσια, τον Όμηρο θα άφηνε.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Σιγά, γιατί, έτσι που τα λες είναι σαν ο Ηράκλειτος να ήταν ένας ανόητος, συμπλεγματικός αλαζών, σαν κάποιος που από πείσμα δεν παραδεχότανε κανέναν άλλο πέρα από τον εαυτό του. Δεν είναι όμως έτσι. Ο Ηράκλειτος, ανεξάρτητα από την αλαζονεία του χαρακτήρα του και τον χρησιμοειδή τρόπο έκφρασής του που απόπνεε κάποια μεγαλοπρέπεια, ήταν ένας πολύ συνειδητός, προσγειωμένος, γήινος στοχαστής. Γνώμονας και οδηγός του στην διερεύνηση των πραγμάτων του κόσμου ήταν οι πληροφορίες που μπορούν να προσφέρουν στον άνθρωπο οι αισθήσεις. «Όσα μας μαθαίνουν οι αισθήσεις της όρασης και της ακοής», λέει χαρακτηριστικά, «αυτά εγώ προτιμώ».

Β. Το ζητούμενο, εν πάση περιπτώσει, είναι μήπως θα ήταν καλύτερα, αν, όπως έλεγε ο Όμηρος, εξαφανιζόταν η έριδα και ο ανταγωνισμός.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Καλύτερα για ποιον;

Β. Για όλους και για όλα ... Για μένα, για σένα, για τον καθένα ... για οτιδήποτε υπάρχει στον κόσμο.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Για τον καθένα μας και για οτιδήποτε υπάρχει στον κόσμο ... Μάλιστα! Η λέξη «κόσμος», όμως, όπως θα ξέρετε, σημαίνει στολίδι, κάτι που προκαλεί αισθητική απόλαυση με την ομορφιά του και την αρμονία του. Αλλά η αρμονία, όπως μόλις πριν από λίγο σας εξήγησα, δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς αντιθέσεις, αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις. Ο Ηράκλειτος, μάλιστα, επικρίνοντας τον Όμηρο, τον μέγα προπάτορά σας ποιητή, που ευχόταν να έλειπε η έριδα, προχωράει ακόμη περισσότερο λέγοντας ότι χωρίς την έριδα όχι μόνο δεν θα υπήρχε η αρμονία, αλλά ούτε τα ζώα θα υπήρχαν, αφού η ύπαρξή τους εξαρτάται από το αρσενικό και το θηλυκό φύλο, που είναι αντίθετα μεταξύ τους και αντιμάχονται το ένα με το άλλο.

Γ. Γιατί, θα υπήρχαμε εμείς, οι άνθρωποι χωρίς το αρσενικό και το θηλυκό;

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Μην το ψάχνεις ... Κι άλλες πολλές κατηγορίες όντων δεν θα υπήρχαν στον κόσμο χωρίς την αντιπαραθέση, τον ανταγωνισμό ή την σύγκρουση των συστατικών τους ή των στοιχείων από τα οποία προήλθαν. «Τα πάντα», λέει ο Ηράκλειτος, «δημιουργούνται από την έριδα» και συντηρούνται από την έριδα. Η ζωή μας και, γενικότερα, η φύση μοιάζουν να βρίσκονται σε μία κατάσταση διαρκούς ανταγωνισμού και συνεχούς ανελέητου πολέμου. Ο πόλεμος τοποθετείται από τον Ηράκλειτο πιο πάνω και από τους θεούς. «Είναι», λέει χαρακτηριστικά, «πατέρας των πάντων και βασιλιάς των πάντων. Από την μια πλευρά ξεχώρισε τους θεούς και από την άλλη τους ανθρώπους. Άλλους τους έκανε δούλους και άλλους ελεύθερους». Ο πόλεμος, όπως η δικαιοσύνη, κατά τον Ηράκλειτο, δεν περιορίζεται στις σχέσεις

μεταξύ των ανθρώπων και των θεών, αλλά αναφέρεται σε όλα τα πράγματα –όχι μόνο τα έμψυχα, αλλά και τα άψυχα. Πέρα από τις συγκρούσεις ανθρώπων και θεών, ο πόλεμος, σύμφωνα με την θεωρία του Ηράκλειτου, εκφράζει την αντιπαράθεση, την πάλη, την έριδα μεταξύ όλων των πραγμάτων και όλων των δυνάμεων του κόσμου.

A. Αναρωτιέμαι ... ήθελα, ξέρεις, από πριν να σε ρωτήσω, αλλά δεν μου ήταν εύκολο να διακόψω την συζήτηση ... δεν θυμάμαι για τι πράγμα μιλούσαμε ..., αλλά αν δεν το πω κιόλας θα σκάσω ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Έλα λέγε, επιτέλους, γιατί θα μας σκάσεις εσύ.

A. Να, αναρωτιέμαι αν ένας τέτοιος άνθρωπος, όπως ο Ηράκλειτος, σκοτεινός, υπερόπτης, εγωιστής, που μισούσε τους ανθρώπους και μιλούσε με τόσο ενθουσιασμό για τον πόλεμο, θα μπορούσε να έχει φίλους και υποστηρικτές. Εγώ τον φαντάζομαι μετά τον θάνατό του οι συμπολίτες του να ξεσηκώθηκαν και να τον έστειλαν στο ανάθεμα και να έκαψαν τα γραφτά του.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Δεν ξέρω, δεν υπάρχουν τέτοιες μαρτυρίες, για να μπορώ να πω τι έγινε μετά τον θάνατό του. Υπάρχει μόνο η πληροφορία πως ο ίδιος φρόντισε πριν πεθάνει το βιβλίο του, όπου εξέθετε τις απόψεις του, να το αφιερώσει στην θεά Άρτεμη και να αποθέσει στον ναό, στην πατρίδα του, την Έφεσο.

A. Για να μην πέσει στα χέρια του όχλου, που τόσο μισούσε, και το κάψουν ...

B. Εγώ λέω μήπως το έκανε αυτό, για να δείξει πως όσα εξέθετε στο βιβλίο του δεν ήταν τα λόγια ενός θνητού, αλλά οι σκέψεις ενός θεού. Άλλωστε, το χρησιμοειδές ύφος του, που είναι σαν να μιλάει ο άνακτας του μαντείου των Δελφών, σπρώχνει το μυαλό μας προς μια τέτοια υπόθεση.

Γ. Μπορεί, όμως, απλά να σκέφτηκε ότι εκεί στον ναό της Αρτέμιδας ήταν ένα ασφαλές μέρος για να μείνει φυλαγμένο το βιβλίο του για να το βρουν οι επόμενες γενιές, που αλλιώς, καθώς με τα χρόνια οι συρμοί και τα ενδιαφέροντα του κόσμου αλλάζουν και οι άνθρωποι ξεχνάνε, θα μπορούσε να καταστραφεί και να χαθεί.

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Όλα είναι πιθανά. Από την στιγμή που δεν υπάρχουν αξιόπιστες μαρτυρίες ... Μήπως, όμως, είναι ώρα να πηγαίνομε; Δεν ξέρω τι ώρα κλείνει η είσοδος ... Σκέπτεσαι να μας κλείσει μέσα ο φύλακας.

Γ. Ωραία θα κάνομε παρέα στον μακαρίτη ...

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Πάμε και τα λέμε περπατώντας ...

ΤΕΛΟΣ